

* Osaka International Peace Center, Japan

** Uniwersytet Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie

UTAKO KOMAI*, PRZEMYSŁAW ŁUKASIK**

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2358-9770>

przemyslaw.lukasik@uken.krakow.pl

Edukacja pokojowa na przykładzie Polski i Japonii

Peace Education on the Example of Poland and Japan

ABSTRAKT

Wybuch wojny rosyjsko-ukraińskiej wywołał w Japonii dość intensywną debatę dotyczącą wojny, pokoju i bezpieczeństwa. Obawa przed nuklearną trzecią wojną światową wywołała spekulacje odnośnie do możliwości uzbrojenia atomowego Japonii (wspieranego głównie przez polityków prawicowych), kwestii utrzymania edukacji pokojowej oraz szeroko rozumianej kultury pokoju (art. 9 Konstytucji Japonii, traktat o nieprolifracji broni atomowej, traktat o zakazie rozprzestrzeniania). Tymczasem pełnoskalowa agresja na Ukrainę była i jest w Polsce potwierdzeniem istniejących obaw co do zagrożenia ze strony Rosji jako państwa zgłaszającego ambicje neoimperialne. Polska przekazała znaczną część swojego arsenału militarnego napadniętej Ukrainie oraz zintensyfikowała proces zbrojenia i unowocześnianie własnej armii. Polska liczy również na wsparcie w razie konfliktu innych państw członkowskich Sojuszu Północnoatlantyckiego, którego jest członkiem. Celem artykułu jest porównanie – w oparciu o zawartość programową, treść podręczników do historii i wiedzy o społeczeństwie oraz narrację muzealną – nauczania dotyczącego pokoju w Polsce i Japonii. W obu krajach II wojna światowa jest kluczowym wydarzeniem kształtującym świadomość historyczną społeczeństwa oraz punktem odniesienia dla istniejącej narracji historycznej. Sposób mówienia o pokoju i pacyfizmie jest dość zbliżony. Narracja japońskiej wystawy Muzeum Pokoju w Osace oraz ta ukazana w szkolnych podręcznikach w Polsce dąży do potępienia wojny jako niszczycielskiej siły i tym samym wpisuje się w ideę edukacji pokojowej.

Słowa kluczowe: edukacja pokojowa; Japonia; Polska; Międzynarodowe Centrum Pokoju w Osace; podręczniki szkolne

WSTĘP

„Pokój jest dzisiaj potrzebny bardziej niż kiedykolwiek. Wojna i konflikt powodują zniszczenia, biedę, głód i wypędzają dziesiątki milionów osób z domów. Chaos klimatyczny widzimy dookoła. I nawet pokojowe kraje borykają się z nierównościami oraz polityczną polaryzacją” – powiedział we wrześniu 2023 roku Sekretarz Generalny Organizacji Narodów Zjednoczonych (ONZ) Antonio Guterres¹. Przemówienie zostało wygłoszone przy okazji obchodów przypadającego na 21 września, a ustanowionego przez ONZ w 1981 roku, Światowego Dnia Pokoju. Przy okazji obchodów, jak zawsze, w ogrodzie obok siedziby organizacji w Nowym Jorku rozbrzmiewał Dzwon Pokoju, który został подарowany przez rząd Japonii w 1954 roku. Organizacja, która w założeniu ma stać na straży pokoju, wspiera też działania edukacyjne w tym zakresie. Były Sekretarz Generalny ONZ Ban Ki-moon nazwał edukację „kamieniem węgielnym pokoju oraz rozwoju”². Przy okazji obchodów 25-lecia istnienia Międzynarodowego Instytutu Edukacji Pokojowej zastępczyni wspomnianego Sekretarza Generalnego Asha-Rose Migiro wskazała na fakt, że pokój i bezpieczeństwo nie są postrzegane tylko przez pryzmat konfliktów militarnych, lecz także w kontekście biedy, głodu, zniszczenia środowiska oraz naruszeń praw człowieka. Jak podkreśliła, rozwój ekonomiczno-społeczny jest integralną częścią utrzymywania pokoju³.

Organizacja Narodów Zjednoczonych do Spraw Oświaty, Nauki i Kultury (UNESCO) w swoich rezolucjach zwraca uwagę na cztery filary edukacji: uczyć się, aby wiedzieć, tzn. aby zdobyć narzędzia rozumienia; uczyć się, aby działać; uczyć się, by żyć wspólnie; uczyć się, aby być⁴. Potrzebę edukacji pokojowej UNESCO podnosiło o wielokrotnie w swoich deklaracjach i rekomendacjach⁵. W świetle tych dokumentów widać wyraźnie, że nauczanie pokojowe ma charakter stały, mimo że ewoluje (450 dokumentów wydanych przez UNESCO w la-

¹ United Nations, *2023 Theme: Actions for Peace: Our Ambition for the #GlobalGoals*, <https://www.un.org/en/observances/international-day-peace/2023> (dostęp: 30.11.2024).

² B. Ki-moon, *Accepting Doctorate from National University of Mongolia, Secretary-General Says United Nations Views Education as Cornerstone of Development, Peace*, 28.07.2009, <https://digitallibrary.un.org/record/662231> (dostęp: 30.11.2024).

³ A.-R.M. Migiro, *Use of Education for Peace by International Institute on Peace Education Reflects Evolving Definition of Collective Security, Deputy Secretary-General Says*, 8.08.2007, <https://digitallibrary.un.org/record/608978> (dostęp: 30.11.2024).

⁴ J. Delors, W. Rabczuk, *Edukacja – jest w niej ukryty skarb. Raport dla UNESCO Międzynarodowej Komisji do Spraw Edukacji dla XXI Wieku pod przewodnictwem Jacques'a Delorsa*, Warszawa 1998.

⁵ UNESCO, *Recommendation Concerning Education for International Understanding, Co-operation and Peace and Education Relating to Human Rights and Fundamental Freedoms*, 19.11.1974, <https://www.refworld.org/legal/resolution/unesco/1974/en/18786> (dostęp: 30.11.2024). UNESCO, *Declaration and Integrated Framework of Action on Education for Peace, Human Rights and Democracy*, 1995, <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000112874> (dostęp: 30.11.2024).

tach 1945–2015). Zauważalne jest przy tym przesunięcie punktu ciężkości z dyskursu o relacjach między państwami na potrzeby edukacyjne młodych ludzi⁶.

Podobne znaczenie edukacji podkreślają również inne organizacje międzynarodowe. Na początku XXI wieku wśród priorytetów oświatowych Unii Europejskiej wymieniano: szeroko rozumianą równość szans edukacyjnych; podniesienie jakości kształcenia; modernizację systemu kształcenia nauczycieli; europejski ideał wychowania. Ten ostatni miał w założeniu obejmować wychowanie dla pokoju, demokracji i tolerancji. W praktyce oznacza to: dążenie do tolerancji religijnej, rasowej i społecznej; naukę języków obcych; budowanie europejskiej sieci informacyjnej; wymianę młodzieży⁷.

Można powiedzieć, że obecnie nauczanie pokojowe jest efektem dostrzegania, że możemy rozumieć pokój w odmienny sposób, ale należy o niego efektywnie zabiegać jako element wykształcenia demokratycznego społeczeństwa oraz ujmować w nauczaniu zrozumienie dla głębokich strukturalnych fundamentów budowy pokoju (ekonomia, tożsamość grupy itd.).

Tak rozumiane współczesne podejście do roli edukacji oraz edukacji pokojowej jest emanacją poglądów nowożytnych teoretyków pokoju, których prace nadal odgrywają dużą rolę inspirującą. Jednym z nich jest niemiecki filozof z Królewca Immanuel Kant, który uważał, że wieczny pokój jest nie tylko możliwy, ale też nieunikniony. Państwa, które odrzucają broń – jak przekonywał – zwykle tworzą federację i zapewniają swoim obywatelom wolność przemieszczania się, rozwijają kulturę i więzy handlowe, a wreszcie ustanawiają ustrój demokratyczny⁸. Co ciekawe, Kant opisywał wojnę jako stan naturalny ludzkości, rozumiany jako otwarta wrogość lub nieustająca groźba wojny. Jako że pokój nie jest stanem naturalnym człowieka, to musi być on ustanowiony jako efekt świadomej i celowej działalności człowieka. Potężne i oświecone narody ustanawiają rządy republikańskie, które z definicji są nastawione pokojowo – tak uważał królewiecki filozof.

Ważnym teoretykiem pokoju był również Norweg Johan Galtung, który prowadził badania w tym zakresie na zlecenie UNESCO w latach 60. XX wieku. Dla Galtunga pokój był tzw. pojęciem-parasolem, wyraża bowiem wszystkie ludzkie pragnienia, które są dobre i pożądane. Na łamach pisma, które założył – „Journal of Peace Research” – przekonywał, że istnieje tzw. pozytywny oraz negatywny

⁶ J.C. Lerch, E. Buckner, *From Education for Peace to Education in Conflict: Changes in UNESCO Discourse, 1945–2015*, „Globalisation, Societies and Education” 2018, vol. 16, no. 1, s. 27–48.

⁷ J. Graczykowska, U. Foks, *Edukacja dla pokoju. Projekt Międzynarodowej Szkolnej Wymiany Dzieci w ramach programu „Original Play”™*, „Podstawy Edukacji” 2008, t. 2, s. 207–224.

⁸ I. Kant, *Perpetual Peace*, [w:] *Conflict after the Cold War: Arguments on Causes of War and Peace*, ed. R. Betts, New York 2017, s. 138.

pokój⁹. Negatywny pokój to brak przemocy, a pozytywny to integracja społeczności ludzkiej, obejmująca ekonomię, tożsamość grupy itd. Galtung wskazywał także na istnienie „przemocy strukturalnej”, widoczne np. w relacjach między Globalną Północą a Globalnym Południem, które utrudniają powstanie stabilnych, pokojowych i pozwalających na rozwój państw Południa¹⁰.

Klasykiem teorii pokoju jest też japoński politolog Takeshi Ishida, który w tekście z 1969 roku *Beyond the Traditional Concepts of Peace in Different Cultures* przekonywał, że istnieją co najmniej dwie główne tradycje kulturalne pokoju: wschodnia i zachodnia¹¹ (co dzisiaj może być uznane za kontrowersyjne przekonanie, patrząc z perspektywy badaczy np. Globalnego Południa). Według Ishidy kultura Zachodu, wywodząca się z tradycji judeochrześcijańskiej, skłania się ku pokojowi oraz walce z niesprawiedliwością, jeśli jest to konieczne. Z kolei tradycja Wschodu, która wywodzona jest z buddyzmu, konfucjanizmu lub szintoizmu, ma uczyć pokoju poprzez harmonię oraz spokój umysłu, nawet za cenę tolerowania niesprawiedliwości, w imię dobra grupy jako całości.

Propagowanie wartości, jaką jest pokój, wiąże się szerzej z budową tożsamości oraz pamięci zbiorowej. Częścią procesu budowy tożsamości społeczeństwa jest wydobywanie wartości z tych elementów przeszłości, które są uważane za istotne współcześnie. Terminem opisującym proces odnoszenia narodów do historii jest „polityka pamięci”¹². Jest to świadome wspieranie pamięci o określonych wydarzeniach i postaciach. Do realizacji polityki pamięci wykorzystuje się cztery grupy narzędzi: zarządzanie przestrzenią publiczną w wymiarze publicznym i materialnym (pomniki, święta narodowe); działalność instytucji pamięci (archiwa, biblioteki, muzea); edukacja, wychowanie i nauka (centralne standardy edukacyjne); sprawiedliwość (rozliczenie przeszłości poprzez identyfikację i ukaranie osób odpowiedzialnych, np. za zbrodnie przeciwko narodowi)¹³.

Współcześnie nauczanie pokojowe dokonywane jest na poziomie edukacji publicznej realizowanej przez państwo, które wykorzystuje w tym celu: instytucje szkolne (podstawa programowa, zawartość podręczników szkolnych) oraz insty-

⁹ J. Galtung, *Violence, Peace, and Peace Research*, „Journal of Peace Research” 1969, vol. 6, no. 3, s. 167–191.

¹⁰ Idem, *A Structural Theory of Aggression*, „Journal of Peace Research” 1964, vol. 1, no. 2, s. 95–119.

¹¹ T. Ishida, *Heiwa no seijigaku*, Tokyo 1968.

¹² H. Zinn, *Politics of History*, Chicago 1970; R. Augstein, K.D. Bracher, M. Broszat, J. Habermas, J.C. Fest, *Historikerstreit: Die Dokumentation der Kontroverse um die Einzigartigkeit der nationalsozialistischen Judenvernichtung*, München–Zürich 1987; S. Troebst, *Geschichtspolitik. Politikfeld, Analyserahmen, Streitobjekt*, [w:] *Geschichtspolitik in Europa seit 1989. Deutschland, Frankreich und Polen im internationalen Vergleich*, hrsg. v. É. François, K. Konczal, R. Traba, S. Troebst, Göttingen 2013, s. 15–34.

¹³ K. Ruchniewicz, *Polityka historyczna*, [w:] *Historia w przestrzeni publicznej*, red. J. Wojdon, Warszawa 2018, s. 77–78.

tucje pamięci (archiwa, muzea), a także działalność wyspecjalizowanych agend organizacji międzynarodowych (np. UNESCO) oraz międzynarodowych instytucji pozarządowych (jak Międzynarodowy Instytut Edukacji Pokojowej, Children's International Summer Villages¹⁴).

Szczególnie interesująca z perspektywy tematyki tego artykułu jest aktywność szkoły oraz muzeów w tym zakresie. Muzea postrzegane są jako instytucje bardziej niezależne niż szkoły oraz dysponujące bardziej interaktywnymi metodami oddziaływania na widzów, a przez to mające większy wpływ na ich transformacje osobistą i społeczną¹⁵. Muzea mogą również udostępniać materiały i pomysły na rzecz edukacji pokojowej w szkołach oraz w mniejszym stopniu są uzależnione np. od programów nauczania jako instrumentu kontroli państwa.

Doświadczenia nauczania pokojowego są różne. To, w jaki sposób jednostki interpretują uzasadnienie dla wojen w historii, może mieć wpływ na to, w jaki sposób postrzegają konflikty współcześnie. Sala lekcyjna w powiązaniu z nacjonalizmem oraz militarizmem może bowiem zaowocować ukazywaniem udziału w wojnach jako czynie chwalebnym i koniecznym dla stabilności globalnej. Tak może się dziać w państwach o globalnych i mocarstwowych ambicjach, jak np. Stany Zjednoczone Ameryki Północnej¹⁶. Oczywiście zniuansowana narracja bazująca na szerszej perspektywie porównawczej może ten proces zneutralizować. Mamy wiele przykładów, w których szkoła jako przekaznik akceptowalnej wiedzy nie ukazuje faktów w sposób obiektywny. Zamiast tego nauczyciele potrafią przedstawiać społeczność jako ofiary prześladowań, narażone na ciągłe łamanie ich praw. Przykładem jest narracja szkolna w Republice Cypru, która przedstawiając Greków jako ofiary opresji ze strony Turków, nie przyczynia się do edukacji pokojowej¹⁷.

Mamy oczywiście także przykłady pozytywnej współpracy organizacji pozarządowych i szkół. Jednym z nich jest projekt „Adi-Adian” realizowany przez Uniwersytet Kraju Basków, w którym dzięki spotkaniom studentów z ofiarami przemocy i łamania praw człowieka rośnie świadomość zagrożeń płynących z przemocy motywowanej politycznie oraz empatia wobec ofiar¹⁸.

¹⁴ CISV Poland, *Edukacja na rzecz pokoju*, <https://pl.cisv.org/o-nas/edukacja> (dostęp: 30.11.2024).

¹⁵ C. Williams, H.T. Bui, K. Yoshida, H. Lee, *Art as Peace Education at “Dark” Museums and Sites in the United Kingdom, Europe, and Southeast Asia*, “Asian Journal of Peacebuilding” 2018, vol. 6, no. 1, s. 157–198.

¹⁶ W. McCorkle, *Expanding Beyond World War II to Encourage Peace Education and Deconstruct Militarism*, “Journal of Peace Education” 2021, vol. 18, no. 3, s. 239–259.

¹⁷ V. Ioakimidis, G. Neocleous, A. Zachariades, A. Ozada, B. Erzeybek, *‘Educating for Peace’: Conflict, Division and Social Work Education in Cyprus*, “European Journal of Social Work” 2021, vol. 25, no. 4.

¹⁸ A.S. del Castillo Velasco, J.I. Arregi-Orue, L.A. Agirreazkuenaga Onaidia, J.J. Longarte Arriola, *Teacher Training for Social Sciences Education and a Democratic Citizenship in a Postconflict Society. The Case of the Basque Country*, “Journal of Social Science Education” 2023, vol. 22, no. 3.

Szczególnie interesującymi inicjatywami są projekty angażujące szkoły i muzea. Przykładem jest współpraca Muzeum Pokoju w Równem oraz szkół w Ukrainie. Od blisko 30 lat Muzeum w Równem organizuje wydarzenie pn. „Głosuję za Pokojem”, którego celem jest zaangażowanie młodzieży w budowanie pokoju i tworzenie pamięci¹⁹. Szanse, jakie dają młodzieży i dzieciom spotkania oraz możliwość dzielenia się swoimi doświadczeniami, nadziejami czy obawami są szczególnie ważne w realiach trwającej wojny rosyjsko-ukraińskiej.

PAMIĘĆ WOJNY ORAZ POKÓJ JAKO WARTOŚĆ W NARRACJI MUZEALNEJ MIĘDZYNARODOWEGO CENTRUM POKOJU W OSACE

1. Edukacja pokojowa w Japonii

W Japonii edukacja pokojowa prowadzona jest w szkołach podstawowych i średnich. Obejmuje naukę historii II wojny światowej, a w szczególności wojny na Pacyfiku. Na mocy Konstytucji Japonii, przyjętej po II wojnie światowej, fundamentem ustroju jest „wyrzeczenie się wojny” oraz „niezachowywanie sił”²⁰. Nauczanie o historii wojny oraz podkreślanie roli pokoju są więc ogólnie określane mianem edukacji pokojowej.

Edukacja pokojowa oparta jest na „podstawowych zasadach edukacji określonych w Podstawowym Prawie Edukacji i Prawie Edukacji Szkolnej, opartych na zasadach Konstytucji Japonii i wdrażanych zgodnie z kursami studiów. W związku z tym bazuje na: szacunku dla siebie i innych, pogłębianiu zrozumienia i przywiązania do japońskiego społeczeństwa i kultury oraz promowaniu rozwoju ludzi, którzy pragną trwałego pokoju i przyczyniają się do rozwoju społeczeństwa międzynarodowego z perspektywy międzynarodowego zrozumienia i współpracy międzynarodowej, biorąc pod uwagę etap rozwoju uczniów”. Szkoła jest również zaangażowana w rozwój ludzi, którzy będą wносить wkład w społeczność międzynarodową z pragnieniem trwałego pokoju²¹.

W Japonii nauka o II wojnie światowej zaczyna się w szóstej klasie szkoły podstawowej²². Oczywiście pokój jako wartość pojawia się też we wcześniejszych

¹⁹ O. Marchuk, L. Melnychuk, T. Paguta, Y. Pocheniuk, A. Bates, Y. Paez, A. Parfitt, *Peace Education in a Time of War: The Museum of Peace in Rivne, Ukraine as a Space of Memory Making and Hope*, „Journal of Peace Education” 2023, vol. 21, no. 1.

²⁰ Obecna debata na temat powojennej japońskiej konstytucji w kontekście bezpieczeństwa narodowego i działań Sił Samoobrony w ramach tej zasady nie jest istotna dla celu niniejszego artykułu i dlatego nie zostanie omówiona.

²¹ *Edukacja pokojowa*, <https://www.pref.hiroshima.lg.jp/uploaded/attachment/168606.pdf> (dostęp: 25.11.2024).

²² Japoński system edukacji obejmuje: 6 lat szkoły podstawowej – od 6–7 do 11–12 lat; 3 lata gimnazjum – od 12–13 do 14–15 lat. Szkoła podstawowa i gimnazjum są obowiązkowe. Dodatkowo można ukończyć 3 lata liceum i 4 lata studiów uniwersyteckich (licencjackich). Za: *Nowe społeczeństwo 6*, Tokio 2020 (podręczniki dla szkół podstawowych).

klasach w trakcie nauczanie podstaw praw człowieka i moralności. Uczniowie pochodzący z regionu miast Hiroszimy, Nagasaki lub Okinawy mają wiele okazji, aby usłyszeć o doświadczeniach wojennych nie tylko w szkole, lecz także w swojej lokalnej społeczności za sprawą przekazów rodzinnych.

Można powiedzieć, że sierpień jest szczególnym czasem, w którym świadomość pokoju wzrasta w całej Japonii. Wynika to z faktu, że na dzień 6 sierpnia przypada rocznica zrzucenia bomby atomowej na Hiroszimę, 9 sierpnia – rocznica zrzucenia bomby atomowej na Nagasaki, a 15 sierpnia – rocznica zakończenia wojny. W związku z tym w różnych miejscach i instytucjach organizowane są wydarzenia krajowe i prefekturalne, takie jak uroczystości upamiętniające poległych w wojnie. Pomimo tego, że sierpień jest czasem letnich wakacji, niektóre szkoły przeznaczają jeden dzień w tym miesiącu na edukację pokojową.

2. Muzea pokoju w Japonii

W Japonii istnieje wiele muzeów pokoju, które dzielą się na publiczne oraz prywatne. Podejmują one generalnie tematykę wojny, ale mogą koncentrować się również na lokalnych wspomnieniach tego okresu. Najbardziej znane z nich to Muzeum Pamięci Pokoju w Hiroszynie oraz Muzeum Bomby Atomowej w Nagasaki, które upamiętniają ofiary bombardowań atomowych, a także Muzeum Pamięci Pokoju na Okinawie, gdzie toczyły się walki lądowe i które odwiedza wiele osób z Japonii oraz turystów zagranicznych²³.

Muzea pokoju nie tylko przechowują źródła i dokumenty, w których prezentowane są relacje i wspomnienia z czasów wojny. To także miejsca spotkań, w których odbywają się modlitwy za pokój. Muzeum pokoju bywa odwiedzane przez grupy pozaszkolne oraz często jest celem wycieczek szkolnych. Środkiem edukacji pokojowej jest zwykle najpierw nauka o wojnie i pokoju na lekcjach w szkole, a następnie zapoznanie się z eksponatami z epoki w trakcie wizyty w muzeum pokoju. Celem edukacji jest przybliżenie problematyki wojny i pokoju w ten sposób, aby nie były one postrzegane jako pojęcia z odległej przeszłości, lecz jako kwestie bliskie uczniom i turystom.

Oprócz wystaw muzea pokoju są zaangażowane w różne projekty oraz działania informacyjne. Aby wspierać naukę o pokoju w szkołach, każde muzeum pokoju udostępnia krótkie filmy i panele związane z wojną. Niektóre z nich mają

²³ Liczba zagranicznych turystów zwiedzających Muzea Pokoju: Hiroshima – w 2022 roku 145 118, w 2023 roku 670 757 (zob. https://hpmuseum.jp/modules/info/index.php?action=PageView&page_id=136); Nagasaki – w 2022 roku brak informacji, w 2022 roku około 100 tys. (zob. <https://www.yomiuri.co.jp/local/kyushu/news/20240530-OYTNT50112>); Muzeum Pamięci Pokoju na Okinawie – w 2022 roku 3089, w 2023 roku 13 912 (zob. <http://www.peace-museum.okinawa.jp/siryokandayori/pdf/nenpou2023.pdf>); Muzeum Pamięci Pokoju Himeyuri na Okinawie – w 2022 roku 2970, w 2023 roku 7046 (zob. https://www.himeyuri.or.jp/wp/wp-content/uploads/dayori-new-073_20240531.pdf).

również kuratorów, którzy udają się do szkół lub prowadzą zajęcia zdalnie. Opracowano także system cyfrowej archiwizacji i publikacji zbiorów archiwum, dzięki czemu odwiedzający mogą uzyskać dostęp do materiałów na stronie internetowej bez konieczności odwiedzania muzeum²⁴.

Niektóre muzea organizują spotkania z świadkami historii, którzy przybywają do szkół i innych instytucji oraz rozmawiają o doświadczeniach wojennych bezpośrednio z uczniami. Oczywiście na skutek naturalnych procesów grono świadków historii z każdym rokiem się kurczy i to osobiste doświadczenie przekazywane nowym pokoleniom może wkrótce zostać utracone. Aby temu zaradzić, niektóre muzea pokoju pracują nad szkoleniem edukatorów w zakresie przekazywania ich doświadczeń wojennych, nagrywają również świadectwa ocalałych z wojny w celu zachowania ich od zapomnienia²⁵.

3. Międzynarodowe Centrum Pokoju w Osace (Osaka International Peace Center)

Międzynarodowe Centrum Pokoju w Osace (nazywane Peace Osaka) to muzeum pokoju poświęcone pamięci nalotów na Osakę podczas II wojny światowej. Jest zlokalizowane w pobliżu historycznego zamku Osaki, który został zbudowany przez Toyotomi Hideyoshi w okresie Walczących Państw w XVI wieku²⁶. Zamek Osaki jest zarejestrowanym zabytkiem kultury narodowej. Muzeum dostarcza zwiedzającym także informacje dotyczące okresu Walczących Królestw. Obecnie obszar wokół zamku, tzw. Osaka Castle Park, to ogólnodostępny i pełen drzew obszar zielony. Jest to miejsce rekreacji i odpoczynku, które można odwiedzać przez cały rok²⁷.

Muzeum zostało otwarte w 1991 roku. Najnowsza wersja stałej ekspozycji pochodzi z 2015 roku i została przygotowana na obchody 70. rocznicy zakończenia wojny. Głównym tematem ekspozycji muzealnej są naloty na Osakę. Wystawa ma skłaniać dzieci i młodzież do myślenia o pokoju przez pryzmat wojny, która miała miejsce w ich najbliższej okolicy, przez co nie jest im obojętna. Muzeum jest miejscem, w którym dzieci mogą uczyć się o wojnie i pokoju, w szczególności o nalotach na Osakę.

²⁴ Zob. np. Hiroshima Peace Memorial Museum Peace Database, <https://hpmm-db.jp> (dostęp: 30.11.2024).

²⁵ Od 2012 roku miasto Hiroszima prowadzi szkolenia osób, które nie doświadczyły wybuchu bomby atomowej, aby stały się „ocalałymi z wybuchu bomby atomowej”, którzy mogą składać zeznania w imieniu tych, którzy to przeżyli. Zob. The City of Hiroshima, *Training for Atomic Bomb Survivors to Inherit Their Experiences*, <https://www.city.hiroshima.lg.jp/site/atomicbomb-peace/10164.html> (dostęp: 25.11.2024).

²⁶ Okres Walczących Królestw – *Sengoku Jidai*.

²⁷ Osaka Castle Park, *About Osaka Castle Park*, <https://www.osakacastlepark.jp/articles/detail.html?lang=en&id=1> (dostęp: 30.11.2024).

Ryc. 1. Budynek Międzynarodowego Centrum Pokoju w Osace

Źródło: Międzynarodowe Centrum Pokoju w Osace, 2015.

Stała wystawa składa się z sześciu wątków tematycznych. Strefa A: Osaka została doszczętnie spalona w 1945 roku – eksponowane jest tu zestawienie obrazów Osaki z końca wojny z dniem dzisiejszym. Strefa B: Kiedy świat był w stanie wojny – ukazuje tło nalotów, w tym powody wojny ze Stanami Zjednoczonymi, wojny chińsko-japońskiej i rosyjsko-japońskiej oraz wojny na Pacyfiku. Strefa C: Życie codziennie w Osace podczas wojny – pokazuje coraz cięższe warunki życia podczas wojny poprzez fotografie i dokumenty z kolekcji Muzeum. Po strefie C jest korytarz świadectw i relacji z pierwszej ręki, który pokazuje intensywność nalotów oraz zniszczenia w świadectwach osób, które doświadczyły nalotów na Osakę. Strefa D: Osaka, która poniosła wiele ofiar i została doszczętnie spalona – to historia nalotów na Osakę ukazana poprzez fotografie, dokumenty i relacje ocalałych. Strefa E: Osaka jako miasto siły – to opowieść o rozwoju Osaki po 1945 roku, obejmująca zagadnienia od powojennej roli miasta jako kwatery głównej sił okupacyjnych²⁸ do szybkiego wzrostu gospodarczego. Ostatnia sekcja to Strefa F: Budowanie naszej przyszłości – ma skłaniać odwiedzających do refleksji nad zagrożeniem pokoju współcześnie oraz do zastanowienia się nad tym, co każdy z nas może zrobić dla pokoju.

²⁸ GHQ – General Headquarters, the Supreme Commander for the Allied Powers.

Ryc. 2. Stała wystawa, Strefa C: Życie codziennie w Osace podczas wojny
 Źródło: Międzynarodowe Centrum Pokoju w Osace, 2015.

Ryc. 3. Stała wystawa, Strefa D: Osaka, która poniosła wiele ofiar i została doszczętnie spalona
 Źródło: Międzynarodowe Centrum Pokoju w Osace, 2015.

Na dziedzińcu Muzeum znajduje się monument, na którym można znaleźć nazwiska ofiar nalotów na Osakę pod koniec II wojny światowej. Według danych w nalotach na Osakę zginęło około 15 tys. osób. Nazwiska około 9 tys. z nich zostały zidentyfikowane i są wymienione na tym monumencie. Muzeum prowadzi listę osób, które zginęły w nalotach na Osakę. Lista jest nadal aktualizowana, a nowe nazwiska są rejestrowane na prośbę ich rodzin i bliskich²⁹.

²⁹ Współautorka artykuła Utako Komai jest kustoszem w Muzeum w Osace i odpowiada za prowadzenie rejestru ofiar nalotów. Zob. Osaka International Peace Center, *List of Victims of the Osaka Air Raid*, <https://www.peace-osaka.or.jp/museum/list> (dostęp: 25.11.2024).

Ryc. 4. Monument ofiar nalotów na Osakę
Źródło: Międzynarodowe Centrum Pokoju w Osace, 2015.

Oprócz stałej ekspozycji Muzeum organizuje czasowe wystawy oraz wykłady, sympozja, koncerty i pokazy filmowe. Odbywają się one zwykle w rocznicę przełomowych dat, takich jak: koniec wojny (15.08.1945), początek wojny (8.12.1941) oraz dzień nalotu na Osakę (13.03.1945). Dzieje się tak, ponieważ wierzymy, że budując relacje współpracy z innymi muzeami, możemy rozwijać projekty, które poszerzają nasze horyzonty. Muzeum współpracowało z instytucjami zarówno w Japonii, jak i za granicą, np. z Europejską Siecią Pamięć i Solidarność (ENRS) w Polsce³⁰ oraz Muzeum II Wojny Światowej w Gdańsku³¹.

Ryc. 5. Wystawa czasowa „Poland First to Fight” w Muzeum II Wojny Światowej w Gdańsku
Źródło: Międzynarodowe Centrum Pokoju w Osace, 2019.

³⁰ Wystawa czasowa „Between Life and Death Life and Death: Stories of Rescue during the Holocaust” (styczeń–marzec 2021).

³¹ Wystawa czasowa „Poland First to Fight” (wrzesień–grudzień 2019).

Ryc. 6. Wystawa czasowa “Between Life and Death: Stories of Rescue during the Holocaust”, zorganizowana przez ENRS

Źródło: Międzynarodowe Centrum Pokoju w Osace, 2021.

4. Naloty na Japonię

4.1. *Od wojny chińsko-japońskiej do wojny na Pacyfiku*

Wojna chińsko-japońska rozpoczęła się w 1937 roku, gdy wojska japońskie i chińskie starły się na moście Marco Polo na obrzeżach Pekinu. Armia japońska zintensyfikowała swoje działania, próbując ustanowić strefę wpływów w północnych Chinach. W listopadzie wojska japońskie opanowały Szanghaj, a w grudniu – Nankin. Upadek Nankinu pociągnął za sobą wiele ofiar³². Stany Zjednoczone, Wielka Brytania i inne kraje wsparły Chiny oraz próbowały ograniczyć ekspansję Japonii. W rezultacie Japonia rozszerzyła swoją działalność na Azję Południowo-Wschodnią w celu pozyskania zasobów³³.

W dniu 8 grudnia 1941 roku wojsko japońskie zaatakowało z zaskoczenia amerykańską bazę morską na Hawajach i rozpoczęła się wojna na Pacyfiku. Japonia okupowała większość Azji Południowo-Wschodniej, opowiadając się za samoobroną i budową Sfery Dobrobytu Wielkiej Azji Wschodniej jako celami wojennymi. W 1942 roku wojsko japońskie zostało pokonane w bitwie o Midway, a wycofało się z Guadalcanal w następnym roku. Gdy amerykańska kontrofensywa rozpoczęła się na dobre, Japonia utraciła kontrolę nad szlakami morskimi i przestrzenią powietrzną oraz zaczęło brakować zapasów. Wzmogła się wojenna

³² Liczba chińskich ofiar tzw. masakry nankińskiej nigdy nie została dokładnie poznana, a szacowana jest na aż 340 tys. Straty japońskie to 30 tys. Za: K.G. Henshall, *A History of Japan: From Stone Age to Superpower*, New York 2004, s. 120–121.

³³ Informacje pochodzą bezpośrednio z wystawy w Muzeum w Osace.

mobilizacja, w której wszystko w Japonii zostało podporządkowane wysiłkowi wojennemu. Japończycy stawiali czoła przeciwnikowi na różne sposoby³⁴.

W 1944 roku wojska japońskie zostały zniszczone na wyspie Saipan, a wyspy Tinian i Guam zostały zajęte przez wojsko amerykańskie. Amerykanie zbudowali duże bazy dla lotnictwa bombowego, które umożliwiały naloty na główne miasta na wyspach japońskich. Od listopada 1944 roku wojsko amerykańskie zaczęło na poważnie atakować japońskie instalacje wojskowe i fabryki. Większość głównych miast, w tym Tokio i Osaka, została doszczętnie spalona, a wielu mieszkańców zginęło. Wojsko amerykańskie zajęły Iwo Jimę w marcu 1945 roku, a główną wyspę Okinawa – w czerwcu 1945 roku. Bomby atomowe zostały następnie zrzucone na Hiroszimę 6 sierpnia oraz na Nagasaki 9 sierpnia. W dniu 14 sierpnia Japonia zdecydowała się zaakceptować deklarację poczdamską, która zakończyła wojnę 15 sierpnia.

4.2. Osaka w czasie wojny i nalotów

Od ery Meiji³⁵ Osaka była miastem przemysłowym. Do 1935 roku stała się tętniącą życiem metropolią z ponad 3 mln mieszkańców, drugą pod względem wielkości w Japonii, znaną pn. „Wielka Osaka”. W mieście działał również dobrze prosperujący przemysł amunicyjny.

W 1937 roku wybuchła wojna chińsko-japońska, a w 1941 roku Japonia przystąpiła do wojny na Pacyfiku. W 1944 roku sytuacja wojenna w kraju znacznie się pogorszyła. Amerykanie w swojej strategii wojskowej kładli coraz większy nacisk na bombardowanie japońskiego lądu. Osaka, z jej dużą populacją, stała się celem amerykańskich nalotów w 1943 roku. Duże amerykańskie bombowce przylatywały z baz wojskowych na Marianach i bombardowały zakłady produkujące amunicję. Począwszy od marca 1945 roku, dokonywano też masowych ataków na obszary miejskie. Strategia amerykańskich bombardowań zakładała użycie bomb zapalających w celu spalenia drewnianych domów, które w tym czasie stanowiły większość zabudowy w Japonii.

Późnym wieczorem z 13 na 14 marca 1945 roku 274 samoloty B-29 (Boeing B-29 Superfortress) nadleciały od strony portu w Osace i zbombardowały gęsto zaludnione obszary mieszkalne w centrum miasta. W trwającym 3,5 godziny ataku spłonęło ponad 130 tys. domów. Osaka stała się morzem ognia. Łączna liczba zabitych i zaginionych przekroczyła 4 tys. Duże bombowce B-29, użyte w nalocie, zostały zaprojektowane do bombardowań strategicznych dalekiego zasięgu i pojawiły się pod koniec II wojny światowej. Bomby zapalające, które spaliły

³⁴ Kobiety poniżej 25. roku życia zostały zmobilizowane do pracy w rolnictwie i przemyśle. Za: K.G. Henshall, *op. cit.*, s. 130.

³⁵ Meiji to okres w historii Japonii przypadający na lata panowania cesarza Mutsuhito, trwający od 8 września 1868 do 30 lipca 1912 roku. Zob. *ibidem*, s. 73–105.

drewniane japońskie domy podczas nalotu 13 marca, były przenoszone przez samoloty B-29, z których każdy zabierał około 1140 bomb, co oznacza, że zrzucano łącznie 310 tys. bomb zapalających³⁶.

Ryc. 7. Spalone obszary w centrum Osaki po nalocie z 13 na 14 marca 1945 roku
Źródło: kolekcja Międzynarodowego Centrum Pokoju w Osace.

W czerwcu B-29 eskortowane przez myśliwce P-51 (North American P-51 Mustang) atakowały w biały dzień, a P-51 przeprowadzały ataki ogniem karabinów maszynowych. Od połowy czerwca intensywność ataków bombowych na obiekty amunicyjne, które jeszcze uniknęły uszkodzeń, znacznie wzrosła. Od tego czasu do 14 sierpnia przeprowadzono ponad 50 nalotów, zarówno dużych, jak i małych, w tym osiem „wielkich nalotów” przeprowadzonych przez ponad sto B-29. Naloty na Osakę trwały aż do końca wojny. W ich wyniku zginęło prawie 15 tys. osób, w tym wielu cywilów³⁷.

³⁶ K. Hitoshi, *Nalot na Osakę*, Toho-Shuppan 1985.

³⁷ *Ibidem*.

Jeśli chodzi o inne miasta, nalot na Tokio w dniu 10 marca zabił około 100 tys. osób. Kolejne naloty – na Nagoję 12 marca, Kobe 17 marca i znów na Nagoję 19 marca.

4.3. Arsenał artyleryjski w Osace

Arsenał artyleryjski w Osace był wojskową fabryką broni, w której produkowano artylerię i pociski. Od ery Meiji arsenał rozrastał się wraz z każdą wojną. W 1937 roku, tuż po rozpoczęciu wojny chińsko-japońskiej, rozległa wschodnia część zamku w Osace stała się fabryką i była uważana za największą fabrykę amunicji na Wschodzie. W fabryce pracowało łącznie 64 tys. osób, w tym zmobilizowani studenci i ochotniczy korpus kobiet. Ze względu na tajemnicę wojskową tory kolejowe biegnące w pobliżu zostały osłonięte wysokim betonowym murem. W dniu 14 sierpnia, dzień przed końcem wojny, podczas ostatniego nalotu na Osakę arsenał artyleryjski został tu silnie zbombardowany. Po nalocie cała betonowa ściana wzdłuż linii kolejowej została zburzona, budynki uległy zawaleniu, w wielu miejscach powstały leje po jednotonowych bombach. W wyniku nalotu zginęło 438 osób. Następnego dnia, 15 sierpnia, wojna w Japonii dobiegła końca³⁸.

4.4. Próbné zrzuty pozorowanych bomb atomowych

Amerykańskie wojsko zrzuciło na Japonię 49 pozorowanych bomb atomowych, które zawierały proch strzelniczy zamiast materiału jądrowego, w ramach ćwiczeń przygotowujących do zrzucenia bomb atomowych na Hiroszimę i Nagasaki. W dniu 26 lipca 1945 roku pozorowana bomba atomowa została zrzuciona na Tanabe, Higashi Sumiyoshi Ward i Osaka City, powodując rozległe zniszczenia. Straty spowodowane przez bombę to 7 zabitych, 73 ciężko rannych, 485 spalonych lub zniszczonych domów i 1645 poszkodowanych osób. Makieta bomby miała taki sam kształt, rozmiar i wagę jak bomba plutonowa (*Fat Man*) zrzuciona na Nagasaki 9 sierpnia 1945 roku. Nazwano ją „Dynią” ze względu na jej kształt i żółty kolor. Powodem podjęcia prób zrzutu pozorowanych bomb było opracowanie technologii zrzutu bomby atomowej. Ważne było sprawdzenie, czy bomby mogą być zrzucane na punkty docelowe widoczne oraz czy samoloty mogą po zrzuceniu bomb dokonywać ostrych zwrotów, aby uniknąć narażenia na promieniowanie³⁹.

³⁸ Komisja Kodyfikacyjna Historii Miasta Osaka, [w:] *Historia miasta Osaka*, t. 7, Osaka City 1994, s. 441–446.

³⁹ *Ibidem*, s. 740–743.

5. Rola muzeów pokoju w przekazywaniu pamięci o wojnie na przykładzie Międzynarodowego Centrum Pokoju w Osace

5.1. Edukacja pokojowa w Międzynarodowym Centrum Pokoju w Osace

Całkowita roczna liczba odwiedzających Międzynarodowe Centrum Pokoju w Osace to około 70 tys. osób, z czego około 60% to uczniowie szkół podstawowych i gimnazjów. Większość z nich odwiedza Muzeum w ramach wycieczek szkolnych. W mieście Osaka około 80% szkół podstawowych prowadzi edukację pokojową w Muzeum. Odwiedzają je przede wszystkim uczniowie szóstej klasy szkoły podstawowej (w wieku 11–12 lat). Wizyty odbywają się głównie w miesiącach czerwiec–lipiec i październik–listopad. W trakcie tego drugiego okresu osiągnięta jest maksymalna liczba zwiedzających wpuszczanych do Muzeum⁴⁰.

Celem wizyt grup szkolnych jest edukacja pokojowa oraz lekcje historii nauk społecznych⁴¹. Wydarzenia II wojny światowej oraz wojna na Pacyfiku są uwzględnione w programie historii nauk społecznych w szóstej klasie, a edukacja pokojowa dokonywana jest w ramach nauki tego przedmiotu. Pokój jest przybliżany uczniom również jako część przedmiotu *integrated studies*.

Program zwiedzania wygląda w sposób następujący. Muzeum ma charakter otwarty dla zwiedzających i nie ma przewodników po wystawach. Znajduje się tu audytorium mogące pomieścić 160 osób, w którym regularnie wyświetlane są filmy. Istnieją trzy rodzaje filmów: nalot na Osakę, wojenne ZOO oraz ewakuacja uczniów. Wszystkie filmy są animowane i trwają 20–30 minut. Często zdarza się, że grupy szkolne zwiedzają wystawę przez około godzinę, oglądają film i opuszczają Muzeum.

Ponadto Muzeum wypożycza materiały edukacyjne dotyczące edukacji pokojowej szkołom i innym instytucjom, które z różnych powodów nie mogą go zwiedzić stacjonarnie. Muzeum posiada dużą kolekcję zestawów paneli wystawowych, płyt DVD z filmami oraz historyjek obrazkowych na temat wojny i pokoju. Są one dostępne nie tylko w prefekturze Osaka, lecz także są udostępniane innym prefekturom.

W parku zamkowym w Osace, gdzie znajduje się Muzeum, są też inne miejsca związane z wojną, takie jak kamienna ściana, która została zbombardowana i nadal nosi ślady pocisków, oraz miejsce arsenału artyleryjskiego w Osace. Niektóre

⁴⁰ Informacja jest oparta na danych z muzeum, w którym pracuje autorka tekstu. Nie można podać źródła, ponieważ nie zostało ono upublicznione.

⁴¹ Nauka społeczna to nazwa zbiorcza dla obszarów geograficznych, obszarów historycznych oraz obszarów obywatelskich i politycznych. Zob. Ministry of Education, Culture, Sports, Science and Technology – Japan, *Course of Study “Social Science”*, https://www.mext.go.jp/a_menu/shoutou/new-cs/youryou/chu/sya.htm (dostęp: 25.11.2024).

szkoły prowadzą zajęcia w terenie, obejmujące odwiedzanie miejsc związanych z wojną, aby pogłębić wiedzę na temat nalotów na Osakę.

5.2. Wyzwania w edukacji pokojowej

Istnieją trzy wyzwania związane z edukacją na rzecz pokoju i przekazywaniem wspomnień wojennych w dzisiejszych czasach. Po pierwsze, osoby, które przeżyły wojnę, szybko się starzeją i odchodzą, przez co nowe pokolenia nie są już w stanie usłyszeć relacji od świadków historii o ich doświadczeniach. Jest to problem wspólny dla całego świata. Aby przekazać pamięć o wojnie, niezbędne jest świadectwo tych, którzy sami jej doświadczyli. W przeszłości Muzeum organizowało na życzenie spotkania świadków historii z uczniami w szkołach i innych instytucjach. Jednak osoby, które przeżyły wojnę, są obecnie już w podeszłym wieku. Biorąc pod uwagę ich sprawność fizyczną i inne czynniki, Muzeum musiało przerwać ten projekt.

Po drugie, nauczyciele, którzy mają edukować, sami posiadają niewielką wiedzę na temat wojny. Co więcej, jest oto większość nauczycieli. Gdy japońska gazeta przeprowadziła ankietę na temat edukacji pokojowej w 130 szkołach podstawowych w 47 prefekturach w Japonii⁴², okazało się, że około 70% nauczycieli wyraziło przekonanie, iż ten przedmiot uważają za trudny. Niektórzy respondenci wskazali, że prawie 80 lat po wojnie coraz trudniej jest zapewnić możliwość wysłuchania prawdziwych głosów osób, które przeżyły wojnę, podczas gdy inni twierdzili, że samym nauczycielom brakuje wiedzy, aby rozwijać warsztat dydaktyczny.

Po trzecie, istotne jest określenie tego, jak skutecznie przekazywać młodym pamięć i wiedzę o wojnie. Jest to zarazem główne wyzwanie dla różnych muzeów pokoju, w tym Muzeum w Osace. Młodzież i dzieci czerpią informacje o bieżących wojnach i konfliktach z Internetu i mediów społecznościowych, natomiast wojny, które miały miejsce w przeszłości, są uważane za wydarzenia historyczne i nie są dobrze pamiętane.

5.3. Rola Międzynarodowego Centrum Pokoju w Osace w edukacji pokojowej

Niestety, jak już powiedziano, wkraczamy w okres, w którym jest coraz trudniej bezpośrednio wysłuchać relacji osób, które przeżyły wojnę. Jako wyjście z tej sytuacji Muzeum podjęło wyzwanie sfilmowania świadectw osób ocalałych z wojny i zachowania ich na taśmie filmowej. Do nagrań wybrano pięciu świad-

⁴² Zob. M. Shinbun, *Zajęcia z edukacji pokojowej trudno prowadzić zdaniem 70% nauczycieli, z badania przeprowadzonego w 130 szkołach podstawowych w całym kraju wynika, że możliwości wyrażenia „prawdziwego głosu” są ograniczone*, 15.08.2023, <https://mainichi.jp/articles/20230815/k00/00m/040/157000c> (dostęp: 30.11.2024).

ków ocalałych z wojny mieszkających na przedmieściach Osaki. Ich relacje dotyczą m.in.: nalotów na Osakę, ewakuacji dzieci w wieku szkolnym, próbnych pozorowanych bombardowań atomowych oraz Specjalnych Sił Atakujących. Relacje świadków zostało skompilowane w 20-minutowy film wraz z objaśnieniami nieznanymi słów i powiązаныmi zdjęciami, który można wypożyczyć z Muzeum na DVD. Płyty DVD są dostępne dla szkół i nie tylko. Jak dotąd, sfilmowano relacje pięciu ocalałych z wojny, ale Muzeum planuje dalsze nagrania i ma zamiar zgromadzić jak największą ilość świadectw w postaci archiwum.

Muzeum w Osace chce również wspomóc nauczycieli materiałami dydaktycznymi. Nauczyciele należą oczywiście do pokolenia, które nigdy nie знаło wojny. Część z nich nie miała okazji zapoznać się z relacjami członków rodziny, którzy doświadczyli wojny. Ponadto warto zwrócić uwagę, że nauczyciele uczą prawie wszystkich przedmiotów w japońskich szkołach podstawowych. Oprócz nauczania, są też zaangażowani w szereg innych obowiązków, takich jak poradnictwo życiowe czy wydarzenia szkolne. W odpowiedzi na tę sytuację Muzeum oferuje wsparcie dydaktyczne dla edukacji pokojowej – pierwszym z nich jest wypożyczanie paneli wystawowych i płyt DVD na temat wojny i pokoju. Muzeum w Osace posiada 40 zestawów paneli wystawowych i około 150 płyt DVD z filmami, np. na temat nalotów na miasto i życia w czasie wojny. Ponadto wypożycza eksponaty, którymi są rzeczy używane podczas wojny. Muzeum odwiedza rocznie około 250 osób. Instytucja ta zapewnia również treści cyfrowe do nauki o pokoju. Ponieważ edukacja ICT jest obecnie rozszerzana i każde dziecko w szkole podstawowej otrzymuje tablet, można z powodzeniem wykorzystywać materiały cyfrowe w edukacji. Treści są zgodne z podręcznikami i obejmują tematy wojenne: życie ludzi podczas wojny, naloty na miasta, miejsca związane z wojną w Osace. Każdy element jest wyświetlany jako karta. Karty zawierają tekst objaśniający, zdjęcia i filmy oraz są przedstawione w sposób przystępny i zrozumiały dla uczniów szóstej klasy. Wraz z postępującą cyfryzacją materiałów dydaktycznych i dokumentów można oczekiwać, że takie treści edukacyjne będą skutecznie wykorzystywane w klasach szkolnych. Platforma jest obecnie w fazie budowy i ma zostać uruchomiona w kwietniu 2024 roku.

Celem Muzeum jest przekazywanie wspomnień wojennych. Chodzi oczywiście o skuteczne komunikowanie tematu wojny dzieciom, które będą przewodzić następnemu pokoleniu. Odpowiedzią na to jest wprowadzanie wspomnianych wcześniej cyfrowych treści edukacji pokojowej. Dzieci są zaznajomione z zasobami cyfrowymi i ich działaniem oraz mogą nimi swobodnie operować, aby pogłębić swoją wiedzę w tym zakresie lub zgodnie z własnymi zainteresowaniami. Jednym z celów treści cyfrowych jest uświadomienie dzieciom mieszkającym w Osace wspomnień związanych z wojną w ich najbliższym otoczeniu oraz zachęcenie ich do zastanowienia się nad tym, co mogą zrobić dla pokoju w dzisiejszych czasach. Inne inicjatywy Muzeum obejmują pokazy filmów i animacji

oraz filmów krótkometrażowych dla dzieci, które są wyświetlane podczas ferii wiosennych i letnich.

Jak widać, Muzeum podejmuje różne kroki, aby spełnić swoją rolę jako muzeum pokoju i przekazać pamięć o wojnie. W edukacji pokojowej ważna jest również współpraca z innymi lokalnymi muzeami pokoju. Muzea „dostarczają” partnerom materiały i eksponaty potrzebne na wystawy i projekty, ale to oni muszą je zaprojektować i przygotować. Wyzwaniem dla muzeów jest to, jakie materiały zapewnić partnerom, a ważną rolą muzeów jest dalsze poszukiwanie rozwiązań dla tego wyzwania.

POKÓJ JAKO WARTOŚĆ W SZKOLNEJ PODSTAWIE PROGRAMOWEJ ORAZ W PODRĘCZNIKACH SZKOLNYCH PRZEDMIOTU HISTORIA I WIEDZA O SPOŁECZEŃSTWIE

Efektom reform w polskim systemie edukacji było przywrócenie systemu, w którym dzieci i młodzież uczęszczają najpierw do 8-letniej szkoły podstawowej, a potem do 4- lub 5-letniej szkoły średniej. Przedmiotem analizy jest narracja podręcznikowa dotycząca pokoju. Jak podkreślają autorzy programów nauczania historii w szkole podstawowej, „na plan pierwszy na każdym etapie edukacyjnym w szkole podstawowej powinno się wysuwać kształtowanie i rozwijanie postawy patriotycznej”⁴³. Edukacja szkolna ma służyć

dalszemu rozwojowi ucznia, zarówno w wymiarze indywidualnym (uczciwość, wiarygodność, odpowiedzialność, wytrwałość, poczucie własnej wartości, szacunek dla innych ludzi, ciekawość poznawcza, kreatywność, przedsiębiorczość, kultura osobista, gotowość do uczestnictwa w kulturze, podejmowania inicjatyw oraz do pracy zespołowej), jak i społecznym (patriotyzm, postawa obywatelska wyrażająca się w aktywności na forum klasy, szkoły i społeczności lokalnej, postawa poszanowania prawa, tradycji i kultury własnego narodu, a także innych kultur i tradycji, wrażliwość społeczna). Ponadto szkoła powinna podejmować wszelkie możliwe działania w celu zapobiegania przejawom dyskryminacji i nietolerancji, kształtując w uczniu postawę otwartości⁴⁴.

Wśród celów wychowania znajdują się: rozbudzanie zainteresowań przeszłością w wymiarze regionalnym, krajowym i globalnym; rozwijanie poczucia przynależności do rodziny, społeczności lokalnej, grupy etnicznej, narodu i państwa, a także społeczności europejskiej; kształtowanie postawy patriotyzmu, szacunku i przywiązania do własnego państwa i kultury rodzimej przy jednoczesnym poszanowaniu innych kultur i tradycji; dostarczanie wzorców osobowych z przeszłości, wprowadzanie ucznia w świat wartości ogólnoludzkich sprzyjających

⁴³ R. Tocha, *Podróże w czasie. Program nauczania historii w szkole podstawowej*, 2017, <https://www.scribd.com/document/611363682/Podroze-w-Czasie-Program-Nauczania-Historii-w-Szkole-Podstawowej-2017-6-1> (dostęp: 30.11.2024), s. 3.

⁴⁴ *Ibidem*, s. 5.

wychowaniu prawego człowieka i aktywnego, świadomego swych praw i obowiązków obywatela; rozwijanie poczucia odpowiedzialności za siebie, rodzinę, szkołę, region, ojczyznę⁴⁵. Jednym z efektów kształcenia według podstawy programowej jest stwierdzenie, że uczeń powinien rozumieć wagę tolerancji oraz poszanowania kultury i dorobku innych narodów dla budowy pokojowej egzystencji w Europie⁴⁶. Nauka przedmiotu historia ma być w myśl programu sposobem kształtowania takich wartości jak: ojczyzna, naród, państwo, symbole narodowe i państwowe, patriotyzm, pamięć historyczna, prawda, sprawiedliwość, dobro, piękno, wolność, solidarność, odpowiedzialność, odwaga, krytycyzm, tolerancja, tożsamość, kultura.

Z kolei podstawa programowa przedmiotu wiedza o społeczeństwie zwraca uwagę na kształtowanie wielu postaw prospołnotowych i obywatelskich, takich jak⁴⁷:

- świadomość: swoich praw i obowiązków; konieczności godzenia dobra i wolności własnej z dobrem i wolnością innych; konieczności brania odpowiedzialności za swoje słowa, wybory i działania, w tym związane z pełnieniem ról społecznych;
- szacunek dla: godności innych ludzi; dziedzictwa cywilizacyjno-kulturowego, w tym dla odmienności innych kultur, religii oraz systemów wartości; wyników demokratycznie podjętych decyzji i wyborów; poglądów odmiennych od własnych;
- respektowanie: zobiektywizowanych norm i zasad życia społecznego; społecznie uznawanych wartości ogólnoludzkich; zasad państwa demokratycznego;
- dążenie do: urzeczywistniania uniwersalnych wartości społeczeństwa obywatelskiego; pogłębiania więzi emocjonalnej z rodziną, środowiskiem lokalnym, narodem, ojczyzną; poszukiwania prawdy, odwołującej się do aktualnej wiedzy naukowej.

Kształtowanie tych postaw ma owocować: przejawianiem empatii oraz postaw prospołecznych i obywatelskich, poczuciem współodpowiedzialności za rozwój społeczeństwa i państwa, rzetelnym wypełnianiem powinności obywatelskich. Ma też stanowić podbudowę dla zachowań prospołecznych, np. przeciwstawiania się patologiom społecznym, w tym przejawom braku tolerancji i uprzedzeniom⁴⁸.

⁴⁵ *Ibidem*, s. 3.

⁴⁶ *Ibidem*.

⁴⁷ Ośrodek Rozwoju Edukacji, *Podstawa programowa kształcenia ogólnego dla liceum, technikum i branżowej szkoły II stopnia*, 23.08.2018, <https://www.ore.edu.pl/2018/03/podstawa-programowa-ksztalcenia-ogolnego-dla-liceum-technikum-i-branzowej-szkoly-ii-stopnia> (dostęp: 30.11.2024), s. 41–42.

⁴⁸ *Ibidem*, s. 42.

1. Podręczniki szkolne

Polska w XX i XXI wieku to utrwalone przez narrację historyczną naprzemiennie występujące okresy odzyskiwania niepodległości oraz jej utraty. I tak uczeń z narracji podręcznikowej dowiaduje się, że Polska odzyskała niepodległość po 123 latach niewoli (w 1918 roku). Jej granice nie zostały w pełni ustalone podczas zawierania traktatów pokojowych, ale były uzależnione od rezultatu militarnego starcia z ZSRR (w latach 1919–1921). Porozumienie wersalskie nie miało charakteru trwałego, a warunki pokoju wzbudziły w Niemczech chęć odwetu⁴⁹. Przy okazji omawiania tematu hiszpańskiej wojny domowej (1936–1939) uczniowie mają okazję zapoznać się z historią obrazu Pabla Picassa *Guernica*, który wraz z płótnem Francisco Goi *Rozstrzelanie powstańców madryckich* uważany jest za najsłynniejszy protest przeciwko wojnie⁵⁰. Jednocześnie krytycznie zostaje omówiona polityka ustępstw prowadzona przez państwa zachodnie wobec Niemiec w latach 30. XX wieku. Zdjęcie premiera brytyjskiego Chamberlaina wracającego z Monachium (30.09.1938) oraz jego słowa o podpisanym układzie: „Oto pokój dla naszych czasów” zostają skomentowane jako „przykład naiwności”⁵¹. W narracji podręczników historycznych kluczową kwestią staje się bezalternatywność polityki polskiej w 1939 roku:

Beck prowadził, jak długo to było możliwe, wytyczoną przez Piłsudskiego politykę równowagi, która miała Polsce zapewnić pokój z największymi sąsiadami, co przez pewien okres przynosiło oczekiwane efekty. Czy krytycy Becka przystaliby na niemieckie żądania w sprawie Gdańska i Pomorza? Beck, widząc sytuację Czechosłowacji po układzie monachijskim, bardzo dobrze zdawał sobie sprawę, że Gdańsk i Pomorze to tylko preteksty dla Hitlera do dalszego podporządkowywania sobie Polski. Dlatego wołał zdecydowaną postawę wobec zachodniego sąsiada niż przechodzenie w powolną zależność od niego⁵².

Polskie podręczniki do historii niosą pochwałę pokoju głównie poprzez napiętnowanie wojny. Szczególnie na uwagę zasługuje rozbudowany opis polityki okupacyjnej niemieckiej oraz sowieckiej wobec obywateli polskich w czasie II wojny światowej. Polska ludność cywilna poniosła 6 mln ofiar w latach 1939–1945 (w tym 3 mln obywateli polskich wyznania mojżeszowego), co stanowi 18,77% przedwojennej populacji (dla porównania ZSRR – 14,8%, Niemcy i Austria – 11%)⁵³.

⁴⁹ S. Roszak, J. Kłaczek, *Poznać przeszłość. Wiek XX. Zakres podstawowy*, Warszawa 2011, s. 20–21.

⁵⁰ *Ibidem*, s. 62–63.

⁵¹ T. Małkowski, *Historia. Podręcznik dla klasy siódmej szkoły podstawowej*, Gdańsk 2023, s. 251.

⁵² M. Markowicz, O. Pytlińska, A. Wyroda, *Historia i społeczeństwo. Ojczysty Panteon i ojczyste spory*, Warszawa 2013, s. 199.

⁵³ Statista, *Total Second World War Fatalities as a Share of Pre-War Populations per Country or Region between 1939 and 1945*, <https://www.statista.com/statistics/1351638/second-world-war-share-total-population-loss> (dostęp: 30.11.2024).

Zakończenie II wojny światowej przedstawia: negatywny bilans strat ludnościowych, zmniejszenie się terytorium państwa, przymusowe przesiedlenia oraz popadnięcie na kolejne 50 lat w zależność od ZSRR.

Polska w realiach zimnowojennych przedstawiona jest jako kraj, który dąży do rozładowania napięć z sąsiadami, zwłaszcza w kwestii uznania granic powojennych. Wielkim sukcesem w tym zakresie jest podpisanie 7 grudnia 1970 roku układu, w którym władze PRL oraz RFN uznały nienaruszalność granic na Odrze i Nysie Łużyckiej. W celu uniknięcia stania się polem bitewnym trzeciej wojny światowej polska dyplomacja podejmowała liczne zabiegi w celu rozładowania napięć w relacjach Wschód–Zachód. W latach 50. i 60. na forum ONZ Polacy zgłosili plan wprowadzenia strefy bezatomowej w Europie Środkowo-Wschodniej (plan Rapackiego) oraz plan rozbrojenia (plan Gomułki), które jednak nie weszły w życie.

Pacyfizm pojawia się również w podręczniku do historii przy okazji omawiania ruchów kontestatorskich lat 60. Hipisi, pokolenie buntu, opisywani są jako pacyfści, którzy organizowali liczne wystąpienia przeciwko wojnie w Wietnamie.

Pokojowy upadek komunizmu, symbolizowany przez upadek Muru Berlińskiego oraz obrady Okrągłego Stołu, pozwala Polsce opuścić strefę wpływów rosyjskich oraz dokonać zwrotu w polityce zagranicznej poprzez orientację na integrację z NATO oraz Unią Europejską. Ostatnie rozdziały z podręczników do historii oraz wiedzy o społeczeństwie stanowią przegląd wyzwań, jakie stają przed światem w XXI wieku, a którymi są przede wszystkim konflikty.

Podręczniki do historii w szkole podstawowej są uzupełnione słowniczkami historycznymi, w których znajdujemy wyjaśnienie takich pojęć jak: ONZ, pacyfizm czy Pokojowa Nagroda Nobla⁵⁴. Sama zawartość podręcznika to jednak encyklopedia konfliktów. Podobnie jak w podręcznikach do szkół średnich, pojęcie pacyfizmu jest zobrazowane przez kadr z filmu *Hair*.

2. Edukacja pokojowa w Polsce

Początki edukacji pokojowej związane są z działalnością warszawskiego bankiera i przemysłowca Jana Blocha (1836–1902). Był on jednym z najwybitniejszych cywilnych teoretyków wojskowych przełomu XIX i XX wieku oraz autorem sześciotomowego traktatu *Przyszła wojna pod względem technicznym, politycznym i ekonomicznym* (1893–1898). Przewidywał, że nadchodząca wojna państw przemysłowych będzie wojną samobójczą i wyczerpującą. Chcąc pokazać niszczący charakter konfliktów, utworzył w 1902 roku w szwajcarskiej Lucernie Muzeum Wojny i Pokoju⁵⁵.

⁵⁴ R. Śniegocki, A. Zielińska, *Wczoraj i dziś*, Warszawa 2021.

⁵⁵ Muzeum Pamięci, *Lucerna, Muzeum Wojny i Pokoju / Kriegs & Friedens Museum (1902–1919)*, <https://muzeumpamieci.umk.pl/?p=2750> (dostęp: 30.11.2024).

Współcześnie edukacja pokojowa w Polsce dokonuje się głównie poprzez ukazywanie niszczących efektów wojen oraz upamiętnienie ich ofiar. Rocznica rozpoczęcia II wojny światowej, czyli 1 września, jest kulminacyjnym punktem oficjalnych obchodów państwowych, które w swojej wymowie stanowią zarazem potępienie wojny i złożenie hołdu ich ofiarom. W odróżnieniu od Europy Zachodniej dzień zakończenia I wojny światowej, czyli 11 listopada, nie jest obchodzony jako dzień upamiętnienia ofiar tego konfliktu, lecz jest to dzień Święta Niepodległości. Trzeba również wskazać, że edukacja pokojowa uległa umiędzynarodowieniu za sprawą członkostwa Polski w Unii Europejskiej. Za sprawą decyzji Parlamentu Europejskiego z 2009 roku dzień 23 sierpnia obchodzony jest jako Dzień Pamięci Ofiar Nazizmu i Komunizmu. Święto to nawiązuje do podpisania przez ZSRR i III Rzeszę tajnego traktatu Ribbentrop–Mołotow w 1939 roku, który zakładał wspólną agresję na Polskę oraz podział Europy Środkowo-Wschodniej między te dwa państwa.

Środkiem edukacji pokojowej są również miejsca, które odegrały ważną rolę w historii i kulturze świata i Europy, umieszczane na listach światowego dziedzictwa. Na liście dziedzictwa kulturowego UNESCO znajdują się kościoły pokoju w Jaworze i Świdnicy, które powstały w XVII wieku po zakończeniu wojny 30-letniej i są symbolami wolności religijnej⁵⁶. Z kolei na liście europejskiego dziedzictwa znajduje się Cmentarz Wojenny nr 123 w Pustkach, na którym pochowano żołnierzy różnych narodowości walczących w największym starciu na froncie wschodnim, czyli w bitwie pod Gorlicami w 1915 roku. Miejsce pamięci oraz Muzeum w Łambinowicach upamiętniają miejsce obozu dla jeńców wojennych, obozu pracy oraz cmentarza, na którym byli chowani żołnierze-jeńcy m.in. w trakcie I oraz II wojny światowej⁵⁷. Na terenie Polski znajdują się też muzea upamiętniające ofiary niemiecko-nazistowskiego systemu obozów koncentracyjnych i zagłady, z Muzeum Auschwitz-Birkenau oraz Muzeum w Sobiborze i Bełżcu na czele. Stanowią one świadectwo zbrodni wojennych, a ich narracja jest wyrazem idei „Nigdy więcej wojny”.

Idea budowy pokojowej egzystencji poprzez tolerancję, poszanowanie kultury i dorobku innych narodów budowana jest za pomocą organizowanych przez szkoły oraz organizacje programy wymiany międzynarodowej młodzieży.

⁵⁶ UNESCO, *Churches of Peace in Jawor and Świdnica*, <https://whc.unesco.org/en/list/1054> (dostęp: 30.11.2024).

⁵⁷ European Commission, *Site of Remembrance in Łambinowice (Poland)*, 2019, <https://culture.ec.europa.eu/cultural-heritage/initiatives-and-success-stories/european-heritage-label/european-heritage-label-sites/site-of-remembrance-in-lambinowice-poland> (dostęp: 30.11.2024); European Commission, *World War I Eastern Front Cemetery No. 123 (Łuzna–Pustki, Poland)*, 2015, <https://culture.ec.europa.eu/cultural-heritage/initiatives-and-success-stories/european-heritage-label/european-heritage-label-sites/world-war-i-eastern-front-cemetery-no-123-luzna-pustki-poland> (dostęp: 30.11.2024).

PODSUMOWANIE

Zarówno narracja japońska wystawy Muzeum Pokoju w Osace, jak i ta ukazana w polskich podręcznikach szkolnych dążą do potępienia wojny jako niszczy-cielskiej siły i tym samym wpisują się w ideę edukacji pokojowej. Na mocy art. IX Konstytucji narzuconej Japonii po II wojnie światowej kraj ten wyrzekł się wojny oraz użycia siły jako środka rozwiązywania sporów międzynarodowych. Pacy-fizm stał się częścią tożsamości Japończyków w wymiarze międzynarodowym (Dzwon Pokoju jako dar dla ONZ w 1954 roku oraz ruch *hibakusha* podważający użycie energii atomowej nie tylko dla celów wojskowych)⁵⁸ oraz wewnętrznym (posiadanie sił samoobrony w miejscu armii oraz rozwinięta sieć muzeów po-koju na poziomie prefektur i kraju). Wojna w Ukrainie może stać się potężnym impulsem dla japońskiego *Zeitenwende*, a podniesienie nakładów na obronę oraz reinterpretacja art. 9 Konstytucji mogą zwiększyć możliwości działania i kompe-tencje sił samoobrony, które stanowią praktycznie armię⁵⁹.

Z kolei Polska od ćwierć wieku jest członkiem sojusz wojskowego NATO i zo-bligowana jest do posiadania armii, ponoszenia kosztów jej modernizacji oraz udzielania pomocy sojusznikom w razie agresji. O ile wojna w Ukrainie sprawiła, że Polska przekazała znaczną część uzbrojenia walczącej Ukrainie, o tyle Japonia zapowiada pomoc, ale przy odbudowie kraju po zakończeniu wojny.

Trwająca od dwóch lat wojna rosyjsko-ukraińska oraz komplikująca się sytu-acja międzynarodowa na Bliskim Wschodzie stanowią potwierdzenie ważnej roli edukacji pokojowej. Dzisiejsze fundamenty edukacji pokojowej, propagowane przez poszczególne państwa oraz organizacje międzynarodowe z ONZ na cze-le, są efektem syntezy poglądów teoretyków pokoju – Kanta, Galtunga, Ishidy, którzy zakładali, że w ramach edukacji demokratycznego społeczeństwa nale-ży przyswajając pogłębione zasady jej budowy. Edukacja pokojowa, parafrazując pojęcia wprowadzone przez Galtunga (pokój pozytywny i negatywny), ma dwa wymiary. Jednym z nich jest edukacja negatywna, czyli pokazywanie skali strat ludzkich i materialnych, a drugim – edukacja pozytywna, czyli tworzenie podstaw pod pokojowe relacje poprzez propagowanie tolerancji oraz poszanowania kultu-ry i dorobku innych narodów.

Oczywiście szkoły i muzea, w szczególności zaś muzea pokoju, odgrywają ważną rolę w edukacji pokojowej. W przypadku Japonii istnieje wiele muzeów pokoju, z Hiroszimą i Nagasaki na czele oraz przytoczonym bliżej w artykule Międzynarodowym Centrum Pokoju w Osace. Za pośrednictwem stałej ekspoz-

⁵⁸ M. Takemoto, *Peace Studies in Japan: Co-evolution of Knowledge and Practice*, “Asian Journal of Peacebuilding” 2023, vol. 11, no. 1, s. 59–74.

⁵⁹ C. Pajon, E. Pejsova, M. Tsuruoka, *Japan’s “Zeitenwende” in Defence Policy: Rationale, Challenges and Implications for Partners*, CSDS Policy Brief 9/2023, 20.03.2023, https://csds.vub.be/wp-content/uploads/2023/08/CSDS-Policy-brief_2309.pdf (dostęp: 25.11.2024).

zycji oraz spotkań ze świadkami historii uczniowie japońscy mogą dowiedzieć się o realiach życia w czasie II wojny światowej w Osace, która była obiektem licznych nalotów alianckich jako miasto dysponujące fabryką broni. Głównymi odbiorcami przekazu Muzeum w Osace są uczniowie szkół podstawowych i średnich. Z myślą o młodzieży oraz odchodzących świadkach historii Muzeum dąży do cyfryzacji posiadanych zasobów, które mają być udostępnione na platformie internetowej. Muzeum w Osace chce w ten sposób odpowiedzieć na zapotrzebowanie uczniów swobodnie poruszających się w świecie cyfrowym oraz wspomóc szkoły i nauczycieli w zakresie dostępu do pomocniczych materiałów edukacyjnych. Wizyta w Muzeum w Osace ma skłaniać do refleksji nad pytaniem, co uczeń może zrobić dla realizacji idei pokoju jako takiej. Bardzo popularnym współcześnie projektem angażującym młodych ludzi jest międzynarodowy projekt „Żurawi Pokoju”, który zakłada wykonywanie i przesyłanie przez uczniów papierowych żurawi jako symboli pokoju kolegom z innych krajów⁶⁰.

Częścią japońskiej polityki pamięci są również m.in. świątynia Yasukuni oraz sąsiednie Muzeum Yūshūkan, które w swojej narracji mają gloryfikować ekspansję Japonii w latach 1895–1945 oraz zbrodnie wojenne z okresu II wojny światowej⁶¹. Są one symbolami trudnych relacji Japonii z jej wojenną przeszłością i współczesną polityką tożsamości (Japonią była częścią sojuszu zwanego osią Berlin–Rzym–Tokio, która siłą dążyła do rewizji granic w Wersalu w 1919 roku).

Pomimo tego, że idea muzeów pokoju narodziła się wraz z utworzeniem przez pochodzącego z Warszawy Jana Blocha Muzeum Wojny i Pokoju w Lucernie, trudno znaleźć w Polsce współcześnie instytucje, które używałyby tej nazwy. Edukacja pokojowa w Polsce dokonuje się poprzez opowiadanie o horrorze, jakim jest wojna, przez instytucje muzealne, takie jak: Muzeum Powstania Warszawskiego, Muzeum II Wojny Światowej, Muzeum Auschwitz-Birkenau, a także kultywowanie miejsc pamięci (cmentarz wojenny 123 w Pustkach, obóz jeńców wojennych w Łambinowicach) oraz świątynie pokoju. Ważnym wymiarem edukacji pokojowej są też wymiany młodzieży realizowane przez szkoły oraz instytucje pozarządowe.

Przyglądając się bliżej podstawie programowej do przedmiotów historia oraz wiedza o społeczeństwie w polskich szkołach podstawowych i średnich, można zauważyć, że wartość, jaką jest pokój, pojawia się marginalnie jako cel wykształcenia młodzieży. Edukacja pokojowa jest wyrażona w sposób pośredni. Zgodnie z programem szkoła ma podejmować wszelkie możliwe działania w celu zapo-

⁶⁰ Projekt nawiązuje do historii Sadako Sasaki – japońskiej dziewczynki, która przeżyła atak atomowy w Hiroszynie w 1945 roku, a przed swoją przedwczesną śmiercią w wieku 12 lat udało się jej złożyć 644 papierowe żurawie jako japońskie symbole długowieczności. Po śmierci Sadako żuraw stał się symbolem wysiłków na rzecz pokoju w Japonii oraz na świecie. The Peace Crane Project, <https://peacecraneproject.org> (dostęp: 30.11.2024).

⁶¹ J. Kingston, *The Politics of Yasukuni Shrine and War Memory*, [w:] *Routledge Handbook of Modern Japanese History*, eds. S. Saaler, C.W.A. Szpilman, London 2017.

biegania przejawom dyskryminacji i nietolerancji, kształtując w uczniu postawę otwartości. Ma również uczyć szacunku dla: godności innych ludzi; dziedzictwa cywilizacyjno-kulturowego, w tym odmienności innych kultur, religii oraz systemów wartości; wyników demokratycznie podjętych decyzji i wyborów; poglądów odmiennych od własnych.

Edukacja pokojowa w świetle podręczników szkolnych to przede wszystkim ukazywanie negatywnych konsekwencji II wojny światowej dla Polski oraz jej mieszkańców. W narracji podręcznikowej dotyczącej XX wieku przedstawione są zabiegi pokojowe poprzez polskie koncepcje stref bezatomowych lub rozbrojenie (plan Rapackiego oraz plan Gomułki). Uniwersalne antywojenne przesłanie pojawia się przy okazji historii obrazu *Guernica* Pabła Picassa oraz pacyfizmu ruchu hipisowskiego lat 60. XX wieku. W polskiej narracji podręcznikowej wartość, jaką jest pokój, jawi się jako pożądana. Jak jednak pokazuje historia, konflikty istniały i będą zawsze obecne.

BIBLIOGRAFIA

Literatura

- Augstein R., Bracher K.D., Broszat M., Habermas J., Fest J.C., *Historikerstreit: Die Dokumentation der Kontroverse um die Einzigartigkeit der nationalsozialistischen Judenvernichtung*, München–Zürich 1987.
- Castillo Velasco A.S. del, Arregi-Orue J.I., Agirreazkuenaga Onaidia L.A., Longarte Arriola J.J., *Teacher Training for Social Sciences Education and a Democratic Citizenship in a Postconflict Society. The Case of the Basque Country*, „Journal of Social Science Education” 2023, vol. 22, no. 3. DOI: 10.11576/jsse-4819
- Delors J., Rabczuk W., *Edukacja – jest w niej ukryty skarb. Raport dla UNESCO Międzynarodowej Komisji do Spraw Edukacji dla XXI Wieku pod przewodnictwem Jacques’a Delorsa*, Warszawa 1998.
- Galtung J., *A Structural Theory of Aggression*, „Journal of Peace Research” 1964, vol. 1, no. 2. DOI: 10.1177/002234336400100203
- Galtung J., *Violence, Peace, and Peace Research*, „Journal of Peace Research” 1969, vol. 6, no. 3. DOI: 10.1177/002234336900600301
- Graczykowska J., Foks U., *Edukacja dla pokoju. Projekt Międzynarodowej Szkolnej Wymiany Dzieci w ramach programu „Original Play”™*, „Podstawy Edukacji” 2008, t. 2.
- Henshall K.G., *A History of Japan: From Stone Age to Superpower*, New York 2004. DOI: 10.1057/9780230502925
- Hitoshi K., *Nalot na Osakę*, Toho–Shuppan, 1985. [po japońsku]
- Ioakimidis V., Neocleous G., Zachariades A., Ozada A., Erzeybek B., *‘Educating for Peace’: Conflict, Division and Social Work Education in Cyprus*, „European Journal of Social Work” 2021, vol. 25, no. 4. DOI: 10.1080/13691457.2021.1896993
- Ishida T., *Heiwa no seijigaku*, Tokyo 1968.
- Kant I., *Perpetual Peace*, [w:] *Conflict after the Cold War: Arguments on Causes of War and Peace*, ed. R. Betts, New York 2017. DOI: 10.4324/9781315231372-16
- Kingston J., *The Politics of Yasukuni Shrine and War Memory*, [w:] *Routledge Handbook of Modern Japanese History*, eds. S. Saaler, C.W.A. Szpilman, London 2017. DOI: 10.4324/9781315746678-31

- Komisja Kodyfikacyjna Historii Miasta Osaka*, [w:] *Historia miasta Osaka*, t. 7, Osaka City 1994. [po japońsku]
- Lerch J.C., Buckner E., *From Education for Peace to Education in Conflict: Changes in UNESCO Discourse, 1945–2015*, “Globalisation, Societies and Education” 2018, vol. 16, no. 1. DOI: 10.1080/14767724.2017.1387769
- Małkowski T., *Historia. Podręcznik dla klasy siódmej szkoły podstawowej*, Gdańsk 2023.
- Marchuk O., Melnychuk L., Paguta T., Pocheniuk Y., Bates A., Paez Y., Parfitt A., *Peace Education in a Time of War: The Museum of Peace in Rivne, Ukraine as a Space of Memory Making and Hope*, “Journal of Peace Education” 2023, vol. 21, no. 1. DOI:10.1080/17400201.2023.2276417
- Markowicz M., Pytlińska O., Wyroda A., *Historia i społeczeństwo. Ojczysty Panteon i ojczyste spory*, Warszawa 2013.
- McCorkle W., *Expanding Beyond World War II to Encourage Peace Education and Deconstruct Militarism*, “Journal of Peace Education” 2021, vol. 18, no. 3. DOI: 10.1080/17400201.2021.1937086
- Nowe społeczeństwo 6*, Tokio 2020. [po japońsku]
- Roszak S., Kłaczek J., *Poznać przeszłość. Wiek XX. Zakres podstawowy*, Warszawa 2011.
- Ruchniewicz K., *Polityka historyczna*, [w:] *Historia w przestrzeni publicznej*, red. J. Wojdon, Warszawa 2018.
- Śniegocki R., Zielińska A., *Wczoraj i dziś*, Warszawa 2021.
- Takemoto M., *Peace Studies in Japan: Co-evolution of Knowledge and Practice*, “Asian Journal of Peacebuilding” 2023, vol. 11, no. 1. DOI: 10.18588/202305.00a342
- Troebst S., *Geschichtspolitik. Politikfeld, Analyserahmen, Streitobjekt*, [w:] *Geschichtspolitik in Europa seit 1989. Deutschland, Frankreich und Polen im internationalen Vergleich*, hrsg. v. É. François, K. Konczal, R. Traba, S. Troebst, Göttingen 2013.
- Williams C., Bui H.T., Yoshida K., Lee H., *Art as Peace Education at “Dark” Museums and Sites in the United Kingdom, Europe, and Southeast Asia*, “Asian Journal of Peacebuilding” 2018, vol. 6, no. 1. DOI: 10.18588/201805.00a050
- Zinn H., *Politics of History*, Chicago 1970.

Źródła internetowe

- CISV Poland, *Edukacja na rzecz pokoju*, <https://pl.cisv.org/o-nas/edukacja> (dostęp: 30.11.2024).
- Edukacja pokojowa*, <https://www.pref.hiroshima.lg.jp/uploaded/attachment/168606.pdf> (dostęp: 25.11.2024). [po japońsku]
- European Commission, *Site of Remembrance in Łambinowice (Poland)*, 2019, <https://culture.ec.europa.eu/cultural-heritage/initiatives-and-success-stories/european-heritage-label/european-heritage-label-sites/site-of-remembrance-in-lambinowice-poland> (dostęp: 30.11.2024).
- European Commission, *World War I Eastern Front Cemetery No. 123 (Łużna–Pustki, Poland)*, 2015, <https://culture.ec.europa.eu/cultural-heritage/initiatives-and-success-stories/european-heritage-label/european-heritage-label-sites/world-war-i-eastern-front-cemetery-no-123-luzna-pustki-poland> (dostęp: 30.11.2024).
- Hiroshima Peace Memorial Museum Peace Database, <https://hpmm-db.jp> (dostęp: 30.11.2024).
- Ki-moon B., *Accepting Doctorate from National University of Mongolia, Secretary-General Says United Nations Views Education as Cornerstone of Development, Peace*, 28.07.2009, <https://digitallibrary.un.org/record/662231> (dostęp: 30.11.2024).
- Migiro A.-R.M., *Use of Education for Peace by International Institute on Peace Education Reflects Evolving Definition of Collective Security, Deputy Secretary-General Says*, 8.08.2007, <https://digitallibrary.un.org/record/608978> (dostęp: 30.11.2024).
- Ministry of Education, Culture, Sports, Science and Technology – Japan, *Course of Study “Social Science”*, https://www.mext.go.jp/a_menu/shotou/new-cs/youryou/chu/sya.htm (dostęp: 25.11.2024). [po japońsku]

- Muzeum Pamięci, *Lucerna, Muzeum Wojny i Pokoju / Kriegs & Friedens Museum (1902–1919)*, <https://muzeumpamieci.umk.pl/?p=2750> (dostęp: 30.11.2024).
- Osaka Castle Park, *About Osaka Castle Park*, <https://www.osakacastlepark.jp/articles/detail.html?lang=en&id=1> (dostęp: 30.11.2024).
- Osaka International Peace Center, *List of Victims of the Osaka Air Raid*, <https://www.peace-osaka.or.jp/museum/list> (dostęp: 25.11.2024).
- Ośrodek Rozwoju Edukacji, *Podstawa programowa kształcenia ogólnego dla liceum, technikum i branżowej szkoły II stopnia*, 23.08.2018, <https://www.ore.edu.pl/2018/03/podstawa-programowa-ksztalcenia-ogolnego-dla-liceum-technikum-i-branzowej-szkoly-ii-stopnia> (dostęp: 30.11.2024).
- Pajon C., Pejsova E., Tsuruoka M., *Japan's "Zeitenwende" in Defence Policy: Rationale, Challenges and Implications for Partners*, CSDS Policy Brief 9/2023, 20.03.2023, https://csds.vub.be/wp-content/uploads/2023/08/CSDS-Policy-brief_2309.pdf (dostęp: 25.11.2024).
- Shinbun M., *Zajęcia z edukacji pokojowej trudno prowadzić zdaniem 70% nauczycieli, z badania przeprowadzonego w 130 szkołach podstawowych w całym kraju wynika, że możliwości wyrażenia „prawdziwego głosu” są ograniczone*, 15.08.2023, <https://mainichi.jp/articles/20230815/k00/00m/040/157000c> (dostęp: 30.11.2024). [po japońsku]
- Statista, *Total Second World War Fatalities as a Share of Pre-War Populations per Country or Region between 1939 and 1945*, <https://www.statista.com/statistics/1351638/second-world-war-share-total-population-loss> (dostęp: 30.11.2024).
- The City of Hiroshima, *Training for Atomic Bomb Survivors to Inherit Their Experiences*, <https://www.city.hiroshima.lg.jp/site/atomicbomb-peace/10164.html> (dostęp: 25.11.2024). [po japońsku]
- The Peace Crane Project, <https://peacecraneproject.org> (dostęp: 30.11.2024).
- Tocha R., *Podróże w czasie. Program nauczania historii w szkole podstawowej*, 2017, <https://www.scribd.com/document/611363682/Podroze-w-Czasie-Program-Nauczania-Historii-w-Szkole-Podstawowej-2017-6-1> (dostęp: 30.11.2024).
- UNESCO, *Churches of Peace in Jawor and Świdnica*, <https://whc.unesco.org/en/list/1054> (dostęp: 30.11.2024).
- UNESCO, *Declaration and Integrated Framework of Action on Education for Peace, Human Rights and Democracy*, 1995, <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000112874> (dostęp: 30.11.2024).
- UNESCO, *Recommendation Concerning Education for International Understanding, Co-operation and Peace and Education Relating to Human Rights and Fundamental Freedoms*, 19.11.1974, <https://www.refworld.org/legal/resolution/unesco/1974/en/18786> (dostęp: 30.11.2024).
- United Nations, *2023 Theme: Actions for Peace: Our Ambition for the #GlobalGoals*, <https://www.un.org/en/observances/international-day-peace/2023> (dostęp: 30.11.2024).

ABSTRACT

The outbreak of the Russian-Ukrainian war has sparked a quite intense debate in Japan about war, peace and security. Fears of a nuclear World War III have caused speculations about the possibility of Japan's nuclear weapons (supported mainly by right-wing politicians), the issue of maintaining peace education and the broadly understood culture of peace (Article 9 of the Constitution of Japan, Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons, Treaty on the Prohibition of Proliferation). Meanwhile, the full-scale aggression against Ukraine was and still is in Poland a confirmation of existing fears about the threat from Russia as a state with neo-imperial ambitions. Poland has transferred a significant part of its military arsenal to the attacked Ukraine and has intensified the process of arming and modernizing its own army. Poland also counts on support in the event

of a conflict from other member states of the North Atlantic Treaty Organization, of which it is a member. The article aims to compare – based on the curriculum content, the content of history and citizenship education textbooks and the museum narrative – teaching about peace in Poland and Japan. In both countries, the memory of World War II is a key event shaping the historical awareness of society and a point of reference for the existing historical narrative. The way of talking about peace and pacifism is quite similar. Both the narrative of the Japanese exhibition at the Osaka Peace Museum and the one presented in school textbooks in Poland strive to condemn war as a destructive force and thus fit into the idea of peace education.

Keywords: peace education; Japan; Poland; Osaka International Peace Center; textbooks